

MOVAROUNNAHRLIK HANAFIY OLIMLARINING
MANSABLIK LAVOZIMLARIGA TAYINLANISHI

Nasriddinzoda Isroiljon

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi
"Islomshunoslik va islom sivilizatsiyasini
o'rganish ICESCO" kafedrasida tayanch doktoranti.

Annotatsiya. Ushbu maqolada Movarounnahr hududidagi hanafiy olimlarning qozilik, fatvo berish va xutba qilish kabi mansablariga tayinlanishlarini tahlil qiladi. Maqolada, Hanafi huquqshunoslari va ulamolarining qozilik lavozimida o'zlarining rolini va ta'sirini ko'rsatish, shuningdek, ularning ilmiy va diniy faoliyatlari orqali ijtimoiy va siyosiy hayotda qanday muhim o'rin egallaganlarini ko'rib chiqiladi.

Maqola, Abu al-Qosim Ishaq ibn Muhammad ibn Ismoil Ibrohim ibn Zayd Hakim Samarqandiy, Abu Nasr Ahmad ibn Abd al-Malik ibn Muso ibn al-Muzaffar al-Qozi al-Astrashniy, Abu al-Yusr Muhammad ibn Muhammad ibn Al-Husayn ibn Abdulkarim ibn Muso ibn Mujohid an-Nasafiy kabi tarixiy shaxslarning hayoti va faoliyatini tahlil qiladi. Shuningdek, fatvo berish va xutba qilish mansablarida faoliyat yuritgan hanafiy olimlar, masalan, Muhammad ibn Abu Bakr, Abu Nasr Ahmad ibn Abdulloh ibn Fazl Xiyaxoziy, va Abul Maoliy Mas'ud ibn Hasan ibn Husayn Koshoniylarning yutuqlari va ta'siri haqida ma'lumot beradi.

Maqolada, hanafiy olimlarning o'z davrida yuqori maqomga erishganligi, davlat ishlarida muhim rol o'ynaganligi va xalq oldida o'z ta'sirlarini qanday ko'rsatganligi haqida batafsil tushuntiriladi. Ularning ilmiy va diniy ishlar orqali Movarounnahr va boshqa hududlarda yuqori maqomga erishganligi, shuningdek, ular davlat va xalq o'rtasidagi vositachilar sifatida qanday xizmat ko'rsatganliklari ko'rsatilgan. Maqola, hanafiy olimlarning ijtimoiy va siyosiy hayotdagi o'rnini yoritish orqali ularning tarixiy ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Fatvo, qozilik, Abu Mansur Muhammad Moturidiy, Samarqand, Buxoro, Movarounnahr.

Qozilik islomdagi muhim lavozimlardan biri sanaladi, shuning uchun Movarounnahr hukmdorlari qozilikni o'z zimmlariga olishda hanafiy huquqshunoslari va ulamolariga, jumladan Abu al-Qosim Ishaq ibn Muhammad ibn Ismoil Ibrohim ibn Zayd Hakim Samarqandiy ga tayanib, unga katta maqom berishgan. U Abu Mansur Muhammad Moturidiydan fiqh va kalom ilmlarini o'rgangan, shogirdlari bo'lgan va buyuk hikmati bilan donishmand sifatida ta'riflangan Abdulloh ibn Sahl az-Zohiddan rivoyat qilgan. Balxga kelib, u yerda so'fiylikni o'rgangan. Keyin uzoq muddat Samarqand qozisi bo'lib xizmat qilgan va o'zining yuksak ilmi tufayli Sharq va G'arbda mashhur bo'lgan va 342/953-yilda Samarqandda vafot etgan.

Abu Nasr Ahmad ibn Abd al-Malik ibn Muso ibn al-Muzaffar al-Qozi al-Astrashniy Movarounnahr ulamolaridan biri, Hanafiy mazhabining imomi bo'lgan. 433/1042-yilda tug'ilgan va 519/1125-yilda vafot etgan.

Abu al-Yusr Muhammad ibn Muhammad ibn Al-Husayn ibn Abdulkarim ibn Muso ibn Mujohid an-Nasafiy to hanafiy shayxi darajasiga yetgunga qadar ta'limotda ustun bo'lib, imomlarning mutlaq imomi va hukmdori sifatida ta'riflangan. Samarqand tumani, hijriy 421/1030-yilda tug'ilgan, 494/1100-yilda Buxoroda vafot etgan.

Bosh qozilik darajasiga yetgan Abu Bakr Mahmud ibn Masud ibn Abdulhamid ash-Shuaybi al-Buzjandiy fazilatli imom sifatida ta'riflangan. U qozilikdan tashqari, muftiylik qilgan. 514/1120-yili yili Samarqandda vafot etgan, so'ng uni Buxoriyga olib kelishgan.

Abu al-Maali Ahmad ibn Muhammad ibn Muhammad ibn Husayn ibn Abdul Karim ibn Muso ibn Abdulloh ibn Mujohid Nasafiy Bazdaviy ibn Abu Yusr Buxoriy ahlidan qozi Sadr nomi bilan mashhur edi. 482/1089-yilda Buxoroda tavallud topgan. U Abu Hanifa ta'limotiga ko'ra uslub muallifi, shogirdlaridan biri Sam'oniylar va qozilik hukmdori sifatida ta'riflangan. So'ngra Haj safarida Marvdan o'tib, Bag'dodda ilm berdi. Sarxda 542/1147-yili hajdan qaytgach vafot etdi, so'ngra Buxoroga olib ketildi.

Shuningdek, Abu Sobit Hasan ibn Ali ibn Muhammad ibn Husayn ibn Abdul Karim ibn Muso ibn Iso ibn Mujohid Nasafiy Bazdaviy Samarqandda tug'ilgan va otasi vafot etgach, Buxoroga, amakisi, qozi Abu Yusr bilan sayohat qilgan. Uni ilmga mehr bilan tarbiyalagan, u yerda qozilikni o'z qo'liga olgan, so'ng Bazdaga sayohat qilib, u yerda istiqomat qilgan. To'rt yuz yetmishinchi yillar atrofida Samarqandda tug'ilgan va 577/1162-yilda vafot etgan.

Abu Nasr Ahmad Abd Malik ibn Muso ibn Muzaffar, qozi, Usturshoniy, Movarounnahr ulamolarning Kok nomi bilan mashhur bo'lib, hanafiy mazhabini imomlaridan biri bo'lgunga qadar o'rgangan. 433/1042-yilda tug'ilgan, 519/1125-yilda vafot etgan.

Qozilik mavqei haqida fikr yuritgan har bir kishi, Movarounnahrardagi hanafiy ulamolari bu lavozimni egallab olganliklarini va ular faqat Movarounnahr mamlakati bilan cheklanib qolishmagan, boshqa ko'plab shaharlar ham ulardan yordam so'raganliklarini payqaydi.

Fatvo berish mansabi:

Movarounnahr hukmdorlari musulmonlar uchun fatvo va diniy hukmlar masalari bilan qiziqqan va ko'plab ulamolar fatvo berganlar, jumladan Abu Abdul Muhammad ibn Olloh Ahmad ibn Muhammad ibn Xoqon ar-Raisi ibn Abu Hafs Buxoriy, Muhammad ibn al-Hasanning sahobalari Muhammad ibn Hasan davridan beri fatvo va raislik uylarida bo'lgan, Abu Hanifaning sahobalarining uning davridagi faqihlari hadis rivoyatida ishonchli edi. 355/966-yilda Buxoroga aytib yozdirgan qilingan, 373/987-yilda vafot etgan.

Bu faqihlar orasida Buxoro ahli muftiysi Imom Zoda nomi bilan mashhur Muhammad ibn Abu Bakr va uning kitoblari orasida "Islom qonuni" kitobi bor. Isbojariy Samarqandiy Islom shayxi sifatida tanilgan zotdir. Movarounnahrda yuksak mavqega ega bo'lgani va o'z davrida undan ortiq yod biluvchi yo'qligi bilan muftiylik darajasiga yetdi, Abu Hanifa ta'limoti, uning atrofiga ko'p ulamo va shogirdlar to'plandi. U umrini ilm yoyish bilan o'tkazdi va ko'plab shogirdlarni, jumladan, Sam'oniyni ilhomlantirdi, "Muxtasar at-

Tahoviyning tafsiri” va “Al-Mabsut” asarlarini yozdi. 454/1026-yili tug‘ilgan va Samarqand 535/1141-yilda vafot etgan.

Ulardan Umar ibn Ahmad ibn Abu al-Hasan ibn Hasan Gandabiy Marg‘inoniy, Farg‘oniy va G‘andabiy nomi bilan mashhur bo‘lgan Samarqandlik olim ham bor. U ilm olish uchun Balxga safar qilgan, fazilatli faqih bo‘lgan va ilm boyligi tufayli Samarqandda fatvo bergan. Uning shogirdlari orasida Sam‘oniy ham bor edi. 485/1092-yilda tug‘ilib, 556/1161-yilda vafot etgan.

Ular orasida Abu Abdulloh Muhammad ibn Abdurrahmon Abu Abdulloh Zohid Buxoriy ham bor, u faqih, asoslar va tafsirni yaxshi biluvchi zot sifatida ta‘riflangan va u muftiy bo‘lgunga qadar shunday bo‘lib qolgan va katta tafsir kitobini yozgan va 546/1151-yili vafot etgan. Abu Muhammad va Abdulkarim ibn Muhammad ibn Muso al-Mungiy zohid va taqyodor deb ta‘riflangan. Samarqandga muftiy etib tayinlangan. Uning zamonida unga o‘xshagan hech kim bo‘lmagan. Samarqandda 398/1008 yilda vafot etgan.

Muhammad ibn Abu Bakr ibn Ibrohim al-Jarg‘iy va‘zgo‘y, Buxoro ahli muftiysi Imom Zoda nomi bilan mashhur bo‘lib, u fazilatli imom, faqih, adabiyot va she‘riyatda zo‘r va‘zgo‘y, yaxshi va dindor deb ta‘riflangan. Samarqandlik Abu Bakr ibn Ahmad ibn Ali ibn Abdulaziz Balxiy Zahir nomi bilan mashhur edi. U ko‘plab mamlakatlarga ilm o‘rganish uchun sayohat qilgan. Marog‘da tahsil olgan, keyin Nuriddin Mahmud ibn Zangiy davrida Halabga sayohat qilgan, so‘ngra Damashqqa borib, u yerda Xanun masjidi va boshqalarida tahsil olgan, Abu Hanifa ta‘limotiga ko‘ra faqih va muftiy bo‘lgan va ko‘p kitoblar yozgan, jumladan, Sharh al-Jomi‘ as-Sag‘ir. O‘z kitoblarini Halabdagi “an-Nuriya”ga hadya qilgan. 553/1158-yilda Damashqda vafot etgan.

Xutba qilish mansabi:

Davlatdagi muhim mansablardan edi. Bu mansabni hanafiy ulamolar yaxshi boshqarishgan. Ular odamlarga aytadigan gaplari ta‘sirli bo‘lard. Bu amalga ega chiqqanlardan: Abu Bakr Muhammad ibn Nasr ibn Mansur ibn Ali ibn Muhammad ibn Muhammad ibn Ya‘liy ibn Fazl Abul Ma‘oliy Omiriy Madaniy samarqandlik edi. U haqida olim, zohid, fozil bo‘lgan deyishgan, Samarqandda 480/1087 yilda tug‘ilib, 555/1160 yilda vafot etadi.

Ali ibn Mavdud ibn Husayn ibn Hasan ibn Muhammad ibn Ibrohim ibn Abbos Bazariy Koshoniy. Bu kishi haqida ham imom, zohid, fozil va munozarachi bo‘lgan deyishgan. Ilk darslarini Buxoroda olgan. So‘ng ilm talabida Marvga yo‘l oladi. U yerda Qur‘oni Karimni yod olib, bir muddat Xoqoniyya madrasasida mudarris bo‘lib ishlaydi. U va‘z qilishda go‘zal uslubdan foydalanar edi. “Amoliy” kitobi ham unga tegishli. Koshonda 480/1087 yilda tug‘ilgan, 557/1162-yilda vafot etgan.

Abu Nasr Ahmad ibn Abdulloh ibn Fazl Xiyzaxoziy Buxorodagi masjidda imom edi. U yerda odamlarga gapirib dars bergan. Ammo hayotining avvalida intizomli bo‘lmagan, bu uchun odamlar uning otasiga tanbeh berishgan. U shunday der edi: “Alloh sizlarni salomat qilsin, agar U biror mendan xayrni berishni sizlarga istagan bo‘lsa, shunaqa bo‘ladi. Ammo xayrdan boshqasini istagan bo‘lsa, qo‘limizdan duo qilmoqdan boshqa nima ham kelardi.” Ammo kutilmagan hol butunlay o‘zgardi. Ilmda sobit turib, yurtning ko‘zga ko‘ringan, fiqh ulamolaridan bo‘ldi.

Abul Maoliy Mas'ud ibn Hasan ibn Husayn Koshoniy ham imom fozil kishi edi. Hayoti yaxshi o'tib, Samarqandda xutba qilish bilan shug'ullangan.

Hanafiy ulamolar amirlar va xalq orasida vositachi edilar. Ehtirom va maqtovdan rohatlanishar edi. Ammo davlat ishlaridan va yuqori mansablardan iloji boricha uzoqroq yurishga harakat qilishgan. Negaki, ular davlatdan va hokimlardan keladigan har qanday yordamni rad qilishar edi. Ularning vositachi bo'lishlari, xalqning amirlar oldida til vazifasini bajarishlari bilan bo'lar edi. Shu sabab ham hanafiy ulamolarning Movarounnahrahrdagi shuhrati ko'kka ko'tarila boshladi. Ular sabab amirlar oldida xalqning muammosi o'rta qo'chiqar, qiyinchiliklariga yechim topilar edi.

Umuman olganda hanafiy ulamolar o'zlarining amirlar va maliklarga bergan yordamlari evaziga siyosiy hayotda ham muhim rol o'ynashgan. Hattoki, ulug' martabalarga yetishib, shoxlar bilan bir xil maqomda bo'lishgan. Ba'zi shoxlar esa faqih bo'lishgan. Doimo insonlarga yaqin bo'lib, o'zlarining zakovatlari va tajribalari orqali ba'zi davlatlarning urushini ham to'xtata olganlar.

Bularga qo'shimcha ravishda hanafiy ulamolar o'zlarining oralaridan birini shoxga yordamchi va maslahatchi bo'lishi uchun tanlashar edi. Ba'zilari katta mansablarga erishgan, ba'zilari vazirlikka ham o'tirishgan. Ularning davlatga ta'siri ham kattalashib borgan. Ular o'zlarining fasohatlari va balog'atlari bilan boshqalardan ajralib turishgan. Shu sababli ham amirlar ularni elchilar qilib yuborishar, o'zaro maktublarni yetkazishda ulamolardan foydalanishgan. Bundan tashqari ular kichik amirlarga ham otaliq qilishgan.

Shuningdek, ilmiy maqomlarda ham yuksak o'rinlarga yetishgan: qozilik, fatvo berish bilan ham shug'ullanishgan. Ularning amallari faqat Movarounnahrah bilan cheklanib qolmay, xorij yurtlardan ham mansablarga ega chiqishar edi, Bag'dod, Misr, Shom, Xuroson va boshqa mamlakatlarda dars berish, xutba qilish bilan shug'ullanishgan.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, Movarounnahrah jamiyatida vaqatn taraqqiyoti va yuksalishida hanafiy ulamolar ham yuksak rol o'ynashgan. Ular avom xalqni go'zal odobga chaqirish bilan birga, o'zlari ham ularga o'rnak bo'lishgan. Turli tabaqa vakillariga o'ziga xos muomala qilishib, hanafiy mazhabini rivojiga o'z hissalarini qo'shganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Мухаммад ибн Абду ал-Хайй Лакнавий. Ал-Фавъид ал-Бахиях фи Тарожим ал-Ханафийя. Мухаммад Бадриддин ан-Наъсоний томонидан тузатилган. Дор ал-Кутуб ал-Исламий, 1324-хижрий йил.
2. Абу Ҳафс Умар Насафий. ал-Қанд фи зикри улама ас-Самарқанд. – Техрон: Юсуф ал-Ҳодий нашри, Мирас Мактуб Нашриёти, 1999.
3. Абу Ҳафс Умар Насафий. Фатаво Шайх ал-Ислам Абул-Ҳасан Ато ибн Ҳамза ас-Суғдий. – Амман: Мухаммад Ёсир Шоҳийн нашри, Дор ар-Риёҳин, 2020.
4. Абу Бакр Абдуллоҳ ибн Умар Балхӣй. Фазоили Балх. Форсий таржима: Абдуллоҳ Мухаммад ибн Мухаммад ал-Хусайний ал-Балхӣй томонидан, Абдул Ҳайй Ҳабибий томонидан тузатилган. – Техрон: Интишорот Бонияд Фарҳанг-э-Иран. 1350-хижрий йил.

5. Абу Бакр Муҳаммад Сарахси. Шарҳ ас-Сияр ал-Кабир. – Байрут: Муҳаммад Ҳасан аш-Шафиъий наشري, Дор ал-Кутуб ал-Илмийях, 1997.
6. Абу ал-Ҳасан Али Насир ибн Али ал-Ҳусайний Ҳусайний. Акҳбар ад Даула ас-Салжуқийя / Муҳаммад Иқбол томонидан тузатилган. – Лоҳор: 1933.